

СХІДНА ПОЛІТИКА УГОРЩИНИ В ПЕРШЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ ПРАВЛІННЯ КОРОЛЯ БЕЛИ IV (1235–1245 рр.)

Олександр Головко. Східна політика Угорщини в перше десятиліття правління короля Бели IV (1235–1245 рр.). У статті розглянута політика угорської королівської адміністрації відносно країн і народів Східної Європи. Показано вплив інвазії монгольських полчищ в Європу на зміну відносин Королівства Угорщини і Галицько-Волинського князівства в середині 40-х рр. XIII ст.

Ключові слова: Угорщина, король Бела IV, Русь, половці, монголи, міжнародні відносини.

Александр Головко. Восточная политика Венгрии в первое десятилетие правления короля Бела IV (1235–1245 гг.). В статье рассмотрена политика венгерской королевской администрации относительно стран и городов Восточной Европы. Показано внешние инвазии монгольских полчищ в Европе на изменение отношений Королевства Венгрии и Галицко-Волинского княжества в середине 40-х гг.

Ключевые слова: Венгрия, король Бела IV, Русь, половцы, монголы, международные отношения.

З моменту появи угорських племен у Паннонській котловині в другій половині IX ст. утворена ними держава у центрі Європи відігравала непересічну роль у житті континенту. Дуже важливими в добу середньовіччя були відносини Королівства Угорщини з народами Східної Європи, особливо з давньоруськими князівствами.

У статті ми розглянемо питання про східну політику Королівства Угорщина у переламну добу його історичного минулого – в перше десятиліття правління короля Бели IV (1235–1245 рр.)¹.

21 вересня 1235 р. помер володар Королівства Угорщина Андрій II, а в листопаді того ж року у місті Секешфехерварі відбулася процедура інтронізації його сина Бели IV. Угорський хронікальний звід XIV ст. повідомляє про дійову участь у цій церемонії волинського князя Данила Романовича: «Rex Bela filius eius coronatus est pridie Idus Octobris feria prima in cathedrali ecclesia beati Petri Albe, quam ipse consecrare fecit, Colomano duce fratre eiusdem ensem regalem ad latus ipsius honorifice tenente, Daniele vero duce Ruthenorum equum sum ante ipsum summa cum reverentia ducente (Король Бела, син його (Андрія II. – О. Г.), був коронований під час першого свята напередодні жовтневих ід в кафедральному соборі блаженного Петра Альби, який він сам освятив. Герцог Коломан, його брат, урочисто ніс біля короля його меч, Данило, щирий герцог рутенів, вів попереду з урочистістю коня (короля. – О. Г.))»².

Д. Зубрицький, І. Шараневич та М. Дашкевич висловили сумнів щодо мож-

ливості цієї події, вважаючи, що Данило навряд чи погодився приймати участь у церемонії, яка фактично робила його васалом угорського короля³. М. Грушевський, навпаки, підкреслює, що ситуація, яка склалася на Русі, вимусила Данила піти на певні поступки угорському королю в обмін на невтручання Угорщини в справи Галичини⁴. В. Пашуто, розглядаючи цей епізод, коротко його охарактеризував як «дружній акт» з боку волинського князя⁵. М. Котляр вбачає у поїздки бажання відновити стосунки із другом дитинства Белою, який проте вирішив підтримати його суперників чернігівського князя Мстислава і його сина Ростислава⁶. О. Майоров, відзначивши, що князь Роман і його нащадки Романовичі уклали час від часу подібні угоди, вважає, що в обмін на отримання допомоги від Угорщини Данило погодився формально визнати себе васалом угорського короля⁷. Про залежність Данила Романовича від Угорщини внаслідок перебування на коронації Бели IV пише М. Бартницький⁸. М. Волощук на підставі інформації про перебування Данила у Секешфехерварі стверджує, що впродовж 1235–1245 рр. Данило перебував у васальній залежності від угорського короля⁹.

Протилежну позицію займає М. Лабунька, котрий, докладно розглядаючи традиції проведення подібних заходів в середньовічній Європі, доводить, що участь Данила в коронації не вела до встановлення його залежності від короля Угорщини¹⁰. Компромісну позицію займає Дж. Харді. Він вважає, що Данило своєю участю в інтронізації визнав залежність від Бели IV, проте цим же актом Данило фактично увійшов до складу угорської королівської родини і добився сюзеренітету Королівства Угорщини над Галіцією, що було важливо в умовах зазіхань на цю землю з боку інших князів із династії Рюриковичів. Проте, на думку сербського дослідника, Данило реальної військової допомоги від нового короля не отримав¹¹. Л. Войтович пише, що в той час князь Данило проявив себе як блискучий політик, який зумів «схилити на свій бік товариша дитячих літ короля Бела IV»¹². У статті І. Паршина наголошується, що Данило Романович своєю участю в коронації за тодішніми церемоніальними звичаями жодним чином не визнавав своєї залежності від короля, проте в подальшій східній політиці новий король Бела віддав перевагу не князю Данилу, а його суперникам чернігівським князям¹³.

На наш погляд, політична ситуація у Східній Європі в середині 30-х років XIII ст., яка нагадувала передумови підписання угоди між княгинею Анною і королем Андрієм II в місті Саноці у 1205 р., цілком могла примусити князя Данила погодитись на серйозні поступки угорському королю в обмін на його прихильність у галицькому питанні. Ще на початку 1235 р. волинський князь Данило Романович разом із своїм союзником Володимиром Рюриковичем воював проти чернігівського князя Михайла Всеволодовича. Спочатку союзникам вдалося позбавити Михайла влади в Чернігові, проте в травні 1235 р. ситуація докорінно змінюється не на користь Данила та Володимира.

У цей час на Київщину разом з половцями вдерся союзник Михайла Всеволодовича Ізяслав Мстиславич. Наприкінці травня 1235 р. біля міста Торче-

ська відбулася жорстока битва, де велике половецьке військо завдало волинсько-київській армії Данила і Володимира, що було втомлено попередніми бойовими діями в Чернігівщині, тяжкої поразки. В полон до кочовиків попали союзник Данила князь Володимир Рюрикович та боярин Мирослав. Данилу вдалося повернутися до Галича¹⁴.

На початку осені 1235 р. у Галичі місцеві бояри підняли бунт і примусили Данила покинути місто¹⁵. Сюди бояри запросили чернігівського князя Михайла Всеволодовича, а до Києва прибув Ізяслав Мстиславич¹⁶. Як пише М. Грушевський, тоді Чернігівщина, Київщина та Галичина «знову злучилися в союзних руках»¹⁷. У результаті всіх описаних подій Романовичі в певній мірі опинилися в оточенні ворогів, вони не тільки втратили Галичину, але виникла реальна загроза для їх влади на Волині.

Ситуація була настільки складною, що Данило Романович просто був вимушений відправитись до Угорщини, щоб добитися там, можливо шляхом значних поступок, допомоги, тим більше, що після смерті королевича Андрія (1234 р.), угорська адміністрація не мала особливих підстав для претензій на володарювання у Прикарпатті, оскільки брат Бели IV і померлого Андрія колишній король Галиції Коломан уже тоді був хорватським і славонським герцогом.

Проте сама участь князя Данила в церемонії не стала якоюсь знаковою подією, котра призвела до обмеження його реального статусу як суверенного монарха. Під час перебування в Угорщині Данилу Романовичу не вдалося у повній мірі реалізувати наміри ввести в нормальне русло свої відносини з угорським двором. З цим, вірогідно, пов'язана і відсутність інформації в Галицько-Волинському та інших літописах про означену поїздку князя Данила до Угорщини. Саме невирішеність цієї проблеми призводить до того, що невдовзі волинський князь вирішив вдатися до багатоходової дипломатичної дії в Центральній Європі.

Перш за все волинська адміністрація князів Данила та Василька Романовичів встановлює тісні контакти союз з Малопольським князівством Болеслава Сором'язливого та його матері княгині-регентші Гриміслави, що призвело до загострення взаємин Романовичів з мазовецьким князем Конрадом¹⁸. Весною 1236 р. на східноволинські землі здійснили похід галичани, до яких приєдналися «болохівські князі» – володарі земель басейну верхньої та середньої течії Південного Бугу¹⁹. Данило Романович отримав допомогу від Володимира Рюриковича, котрий на той час уже звільнився з половецького полону. Ця допомога сприяла перемозі князів Романовичів, які з союзниками розбили нападників²⁰.

Невдовзі у конфлікт втрутилися Михайло Всеволодович і Ізяслав Мстиславич, які виступили на боці галичан. До війська Михайла та Ізяслава приєдналися половці. Перший з князів, вірогідно, вже в той час зайняв галицький стіл. Сторони домовилися про спільну виправу на Волинь з мазовецьким князем Конрадом. Романовичам під час війни 1237 р.²¹ вдалося нейтралізувати союзників Михайла. Поляки мазовецького князя Конрада були розбиті на річці Вепр, а половці в черговий раз перейшли на бік Данила, більш того степовики

розорили Галицьку землю²².

У подальшому волиняни, користуючись попереднім успіхом, здійснили похід до Галицької землі. Проте судячи з тексту Галицько-Волинського літопису, їм не вдалося розбити головні галицькі війська і захопити Галич, де засіли князі Михайло Всеволодович і його син Ростислав. Михайлу і Ростиславу відстояти Галич допомогла підтримка великого загону угорців («Угор множество»²³). Саме участь цього загону в подіях у Придністров'ї, можливо, стала причиною нової поїздки Данила та Василька до Угорщини, про яку згадує галицький книжник: «Данил же в то время шёл бяше со братом свои Угры, бе бо звал его на чсть»²⁴. Отже, розгляд перебігу подій 1236–1237 рр. є додатковим свідченням того, що під час поїздки до Угорщини листопада 1235 р. князю Данилові не вдалося добитися встановлення ділових взаємин з королем Белою IV. Останній, можливо не так активно, продовжував політику свого батька Андрія II на підтримку суперників Романовичів у Галичині.

У літературі не має однозначності з приводу визначення часу згаданої літописцем поїздки Данила (разом із Васильком) «на чсть» до угорського короля. Д. Зубрицький і І. Шараневич датують цю подію 1236 р. і помилково зв'язують її з участю Данила Романовича у коронації королем Бели IV, яка, як ми вже писали, мала місце в листопаді 1235 р.²⁵

Князь Данило Романович здійснив другу дипломатичну місію (в контексті відносин з Белою IV) до Угорщини в 1237 р. Коли переговори з королем завершилися фіаско, князі Данило і Василько Романовичі почали готуватися до походу до Австрії на підтримку місцевого герцога Фрідріха II Бабенберга, який перебував у конфлікті з германським імператором Фрідріхом II. Необхідно зазначити, що невелика приальпійська Австрія саме з цього часу стає важливим фактором центральноєвропейської політики Романовичів.

Союз із Віднем відкривав великі можливості для здійснення тиску на польських князів та угорського короля Бела IV. Підготовка Данила та Василька Романовичів до походу весною 1238 р. стала відомою угорському королю, котрий ворогував з герцогом Фрідріхом II Бабенбергом. Бела IV умовив Романовичів не здійснювати свій похід, але ця домовленість, вірогідно, примусила угорську адміністрацію відмовитися від підтримки галицького князя Михайла та його сина Ростислава в Галичі. «В то время пошел бяше Фридрих царь на герцика войною, и восхотеста ити Данил со братом Василком герцикови во помощь. Королеви же возбранившу има, возвратистася во землю свою»²⁶.

Зазначені події відбувалися вже під акомпанемент страшної катастрофи, котра в той час мала місце у Північно-Східній Русі, на яку напали монголо-татарські завойовники. Перша зустріч з ними населення Східної Європи мала місце в 1222–1223 рр., проте після поразки русичів і половців на р. Калці в травні 1223 р. на Русі тривалий час не було вістей про монголів²⁷. У 1235 р., за свідоцтвом персидського письменника Абдаллаха ібн Фазлаха, на курултаї монгольської знаті в Каракорумі представники верхівки новоствореної потужної

Монгольської імперії вирішили «спрямувати переможний меч на голову вождів русів та асів»²⁸, здійснити виправу проти народів Східної Європи.

У другій половині 1238 р., скориставшись відсутністю князя Ростислава в Галичі, який, за недосить зрозумілою інформацією Галицько-Волинського літопису, начебто зібрався у похід на Литву. Данило підійшов до міста, і після нетривалої облоги на третій день взяв його. «Данило же, – пише галицький книжник, – вниде во град свой и прииде ко пречисте святей Богородици, и прия стол отца своего, и обличи победу, и постави Немечьских вратех хоругвовь свою»²⁹. Довідавшись про прихід волинського князя до Галича, Ростислав Михайлович направився до Угорщини, просити допомогу у короля Бели IV.

Зазначимо, що взимку 1238/1239 р. Михайло і Ростислав мали просити цю допомогу в угорського короля як проти Данила, так і проти як монголів, які на цей час вже захопили значну частину їх малої батьківщини – Чернігівської землі. В той час, коли Михайло Всеволодович слідом за сином відправився до Угорщини, якийсь князь Ярослав (за припущенням М. Грушевського – межибіжський князь Ярослав Інгварович³⁰) захопив жінку Михайла, яка була сестрою Данилові та Васильку. Якщо припущення вченого правильне, то необхідно зазначити, що зазначений Ярослав Інгваревич – це син Інгваря Ярославича, брат польської княгині Гремислави, який в 20-х роках боровся з Данилом Романовичем за Східну Волинь, а потім отримав від Данила Пересопницю і Межибіжжя. Останнє місто належало до території Болохівщини, отже наприкінці 20-х – у 30-х роках XIII ст. Ярослав, вірогідно, був одним із болохівських князів. М. Котляр у своєму коментарі до Галицько-Волинського літопису пише, що ім'я цієї сестри є невідомим³¹, але науковцями воно з'ясоване – її звали Олена³². Літопис розповідає про рішучі дії по визволенню княгині Данилом, який добився повернення сестри («...и Ярослав услышав словеса Данилова, и бысть тако, и прииде к нима сестра к Данилу и Василку, и держаста ю в велицей чести»)³³.

В Угорщині князь Михайло прагнув укласти союз із Белою, який мав бути скріплений шлюбом Ростислава і доньки короля. Проте «король же не вдасть девкы своеяй Ростиславу и погна и прочь»³⁴. Згодом Михайло і Ростислав направляються до Польщі, але і тут, вірогідно, їх місія зазнала невдачі. Тому князь Михайло Всеволодович запропонував Данилу та Васильку Романовичам укласти угоду, головною статтею якої стала відмова його та Ростислава від претензій на Галич. Данило Романович погодився на це. В обмін Ростиславу він надав в управління Луцьк, а Михайлові запропонував відправитися до Києва. Проте Михайло, довідавшись про наближення монгольської загрози місту, знову попрямував до Польщі.

Пізньою осінню 1240 р. величезна армія монголів на чолі з ханом Бату підійшла до Києва, який у той час входив до складу Галицько-Волинської держави князя Данила Романовича, а гарнізоном міста командував волинський воєвода Дмитро. Після досить тривалої облоги, вірогідно 6 грудня 1240 р., монгольським нападникам вдалося захопити Київ³⁵.

Відчуваючи недостатність військових сил для захисту Південно-Західної Русі від наступу монгольських військ, князь Данило ще до падіння Києва вирушає до сусідньої Угорщини, де прагне створити союз із угорським королем Белою IV проти кочовиків («**єхал бяше Данил Угры королеви и еше бяшетъ не слышал прихода поганых Татар на Кыев**»³⁶). Цей союз, на пропозицію руського князя, мав бути скріплений шлюбом дочки Бели IV та старшого сина Данила Лева. Матримоніальний союз з угорським правлячим домом також мав сприяти налагодженню нормальних відносин сторін у прикарпатському питанні, гарантувати у подальшому невтручання угорського двору в галицькі справи. Проте король Бела IV не підтримав ідеї галицько-волинського володаря³⁷.

Наприкінці зими 1240 – в січні 1241 рр. полчища монголів підійшли до Карпат. Угорський король Бела IV наказав своєму палатину Діонісію (Денешу) Тамаю перекрити гірські перевали³⁸. Проте вже в середині березня 1241 р. монголи прорвалися через карпатський Верецький перевал в Паннонську низину³⁹. В 1241–1242 рр. монгольські раті воювали безпосередньо з військами католицьких країн, а саме з полками володарів Польщі, Угорщини, Чехії та Германії⁴⁰.

Необхідно відзначити, що в Центральній Європі, як і на Русі, у противників монголів не було єдності. Внутрішні протиріччя між монархами Центральної Європи виявилися більш сильними, ніж бажання об'єднати спільні зусилля для боротьби із страшною небезпекою. У той час головним для найбільш потужніших політиків Європи римського папи Григорія IX та германського імператора Фрідріха II був конфлікт між собою, а не загроза зі сходу. Зокрема, у Польщі великопольським та сілезьким рицарям, яким допомагали невеличкі загони хрестоносців (тамплієрів, іоаннітів, тевтонців), на підтримку йшов лише чеський король Вацлав, але і він запізнився: 9 квітня 1241 р. під Легницею монголи відсвяткували свою чергову перемогу.

Угорщина, не зважаючи на всі заклики її короля Бели IV, ні якої допомоги ані від імператора, ані від папи також не отримала. Напередодні вторгнення монголів в Паннонську низину до Угорщини прибула половецька орда Котяна⁴¹. Міграція половців (західні автори називали їх куманами або кипчаками) на захід була пов'язана із захопленням монголами Половецької землі. Зокрема, про зіткнення половців хана Котяна («короля Куман Кутана») з монголами у причорноморських степах згадує в узагальнюючій інформації під 1239 р. французький хроніст Альбрік із монастиря Тріумфонтіум⁴². Сучасник подій угорський хроніст Рогерій також повідомляє, що татари розбили половців і розорили значну частину їх землі⁴³.

Половецький хан особисто звернувся до Бели IV з проханням надати його орді притулок, обіцяючи прийняти християнство за католицьким обрядом. Угорський король прихильно поставився до цієї пропозиції, одарив послів Котяна цінними подарунками та направив до половців для супроводження монахів-домініканців⁴⁴. Ймовірно, це були ті мандрівники-місіонери, які побували в Північно-Східній Європі в 1235–38 рр.⁴⁵ Іншої думки дотримується В. Пашу-

то, який вважає, що тут мова йде про домініканців, які створювали в першій половині XIII ст. католицьке єпископство у половців⁴⁶.

М. Мургулія і В. Шушарін вважають, що перехід половців до Угорщини відбувся після битви на р. Сить (4 березня 1238 р.) і до захоплення монголами міста Чернігова (18 жовтня 1239 р.)⁴⁷, проте скоріше за все перехід кочовиків розпочався в першій половині 1239 р., а завершився влітку або на початку осені того ж року. Угорське джерело повідомляє, що король урочисто зустрів Котяна та його 40-тисячну орду на кордоні своєї держави⁴⁸.

Прибувши до Угорщини, хан Котян, за даними згаданого вище Рогерія, заявив, що нападники розорили його землю та перебили його людей⁴⁹. Угорський монарх доручив своїм адміністраторам розселити половців, які одержали в Угорщині для проживання землі в області між Дунаєм і Тисою⁵⁰. Тоді ж відбулося хрещення хана Котяна та його наближених. Міграція половецької орди не пройшла повз уваги монгольського керівництва. Відомо, що монгольський хан Батий з цього приводу написав листа Белі IV, де висловив своє незадоволення тим, що угорський король взяв під патронат половців⁵¹. Можливо, що проблема підкорення половців мала для монгольського керівництва особливе значення, оскільки її вирішення відкривало перспективу стабільного поповнення монгольського війська новими військовими загонами.

Угорський король не мав достатньої для відсічі нападникам армії і розраховував використати для захисту Угорщини силу половецької орди⁵². Проте планам короля не судилося бути реалізованими. Внутрішні тертя в самому Королівстві Угорщина виявилися настільки гострими, що не дали можливості правлячій верхівці консолідуватися. Справа в тому, що в той час Бела IV вів політику розширення королівського домену за рахунок конфіскації земельних володінь магнатів⁵³. Останні, невдоволені Белою IV, не тільки не прислали свої загоони до королівського війська, а й зайняли ворожу позицію до половців хана Котяна. Прибуття половців викликало невдоволення у сільського населення тих районів, де кочівники мали поселятися, оскільки кочівники грабували угорців і травили поля селян.

На початку березня 1241 р., коли в Паннонській низині вже розпочалися бої з монголами, що прорвалися через карпатські перевали, половці були звинувачені у змові з нападниками⁵⁴. Конфлікт прибульців з угорцями був у значній мірі спровокований австрійським герцогом Фрідріхом II Бабенбергом. Внаслідок конфлікту хан Котян та частина його наближених 14 березня 1241 р. були вбиті у Пешті, а інша частина половців підняли бунт⁵⁵. Напередодні цієї події 12 березня загоони Діонісія Тамая були розбиті передовими полками монголів на Верецькому перевалі. Інші частини нападників дещо пізніше прийшли до Угорщини через інші карпатські перевали (Яблуницький, Вишківський, Торунський, Німчицький і ін.) і протягом приблизно двох тижнів об'єдналися в одну армію. 11 квітня 1241 р. військо угорського короля Бели IV було повністю розгромлено монголами в долині Мохі на р. Шайо. Згодом вся Угорщина була повністю розо-

рена монгольськими завойовниками.

Цікавою була подальша доля половців в Угорщині. Значна група продовжувала залишатися на боці угорців, частина їх була захоплена в полон монголами, а чимало куманів добровільно приєдналося до завойовників. Важливо відзначити, що останні займали у монгольському війську важливе місце. Хроніст Рогерій, розповідаючи про розорення Угорщини нападами, не випадково часом серед них на першому місці згадує половців, а вже потім татар⁵⁶. Велика група половців відійшло на південь у володіння Болгарії, Латинської імперії та Сербії⁵⁷. Необхідно відзначити, що фактично впродовж дуже невеликого періоду населення Угорщини і балканських країн двічі зазнало вторгнень кочівників, спочатку половців, а згодом монголів. Візантійський хроніст Нікіфор Григора згадує, що до Нікейської імперії прибуло біля десяти тисяч половців і повідомляє, що нікейський імператор Іоанн III Дука надав їм володіння в європейській частині своєї держави у Фракії і Македонії, а в азійській – у Фрігії⁵⁸.

Відзначимо, що дещо пізніше частина половців на прохання володарів Єгипту переправилась до цієї країни, і тут стала основою місцевого війська – корпусу мамлюків. Розповідаючи про це, візантійський автор Нікіфор Зонара пише, що таким чином єгиптяни створили собі дуже потужну як проти своїх західних, так і східних сусідів армію⁵⁹. В той час, як велика група половців служила сарацинам і нікейцям, інша частина степняків підтримувала союзні стосунки з латинянами⁶⁰. При дворі латинського імператора Балдуїна II в Константинополі служив французький рицар Балдуїн Гено, який був одружений з донькою половецького хана Саронія. За дорученням свого володаря цей рицар на межі 40-х – 50-х років XIII ст. здійснив подорож до столиці Монгольської імперії Каракоруму⁶¹.

Однозначно важко повністю з'ясувати, які плани переслідували монголи під час проведення походу в Центральну Європу⁶². Складається враження, що для військ дуже важливе місце в цьому поході займала Угорщина. Але такий висновок не можна робити лише на підставі того, що саме на території Королівства Угорщина завершився західний похід Чингізидів.

Завершення походу саме там у певній мірі було пов'язано з тим, що з перебуванням в Угорщині монгольського війська співпала подія, що мала місце далеко на сході, де 11 грудня 1241 р. помер каан Угедей. Довідавшись десь у травні 1242 р. про смерть володаря, чимало монгольських керівників захотіли повернутися додому, де в Каракорумі мав відбутися з'їзд з обрання нового володаря. Але якщо змодельювати ситуацію, що цього випадкового факту – смерті Угедея – в той час не було, то, як здається, виправа Бату до Центральної Європи сама по собі вже видихалася. І не залежно від обставин на сході, питання про припинення військових дій монголів у Центральній Європі назрівало.

Про великі втрати монголів в Угорщині свідчить інформація Плано де Карпіні, котрий повідомляє, що в Каракорумі було спеціальне кладовище, де були захороненні ті, кого було вбито в Угорщині, і цих вбитих було дуже багато. Однозначно, що на згаданому цвинтарі були поховані представники монгольської

знаті, оскільки на місце поховань було суворо заборонено будь-кому заходити⁶³. Р. Храпачевський пише, що «...монголи не могли залишатися в Угорщині, як планували спочатку. Гуюк, якого було відкликано раніше, ставав небезпечним конкурентом у боротьбі за владу, а та обставина, що він ворогував з Бату, квапило останнього зайняти більш вигідні ближче до Центрального улусу. Тому для заснування ставки Бату замість Паннонії, обрав Поволжя, центр Дешт-Кипчаку»⁶⁴.

Отже, на підставі вище сказаного важко говорити про те, що Угорщина була кінцевим або головним об'єктом виправи військ на чолі з ханом Бату. На користь цього, на мій погляд, є певні інші аргументи. З початку нашої ери Паннонська долина постійно була привабливою територією, до якої тягнулися кочівники, які мігрували із степу до Центральної Європи. В II–IV ст. н.е. сюди здійснювали свої міграції сарматські племена язигів і сарматів⁶⁵. В першій половині V ст. Паннонія перебувала під владою гуннів на чолі з ханом Аттілою⁶⁶. З кінця VI і до початку IX ст. на території Паннонії існував кочовий Аварський каганат, а наприкінці IX ст. Паннонію захопили племена угрів на чолі з Арпадом. Зазначимо, що через постійне перебування в цьому регіоні кочівників, тут до X–XI ст. повністю змінилася рослинність: зникли ліси, які замінив степовий ландшафт⁶⁷.

Про важливість Угорщини в західній політиці Монгольської держави свідчить те, що в наказі, який в 1222 р. Чингіз-хан дав своїм полководцям Джебе і Субедею, записано: «§ 262. А Субетаай-Баатура він (Чингізхан. – О. Г.) відправив на північ, наказавши дійти до одинадцяти країн і народів, а саме: Канлін, Кипчаут, Баджигіт, Оросут, Мачжарат, Асут, Сасут, Серкесут, Кешимір, Болар, Рарал (Лалат), перейти через повноводні ріки Іділ і Аях, а також дійти і до самого міста Ківамен-Кермен. З таким повелінням він відправив Субетаай-Баатура»⁶⁸.

Є підстави припустити, що Кипчаут – це країна кипчаків, Баджигіт – це країна башкирів, Оросут – це Русь, Мачжарат – це Угорщина, а місто Ківамен-Кермен – це Київ. Отже, ця інформація свідчить про те, що в ході виправи Джебе і Субедея монгольська верхівка переслідувала широкомасштабний план на підкорення багатьох країн і народів не тільки Східної, а і частково Центральної Європи, серед яких центральне місце мало Королівство Угорщина. Про велику увагу до Угорщини з боку монголів у другій половині 30-х років повідомляє угорський місіонер брат Юліан: «Князь суздальський передав дослівно через мене королю угорському, що татари в день і в ночі радяться, як прийти і захопити королівство угрів-християн. Але у них, як говорять, є бажання йти на завоювання Риму і далі»⁶⁹. Місіонер далі повідомляє, що він привіз угорському королю лист від хана Бату, в якому той вимагає, щоб Бела IV «добровільно йому підкорився». Крім того, як вище зазначалось, Бату вимагав від короля відмовитись від підтримки половців⁷⁰.

Про важливе місце Угорщини в політиці свідчить те, що після завоювання Києва у грудні 1240 р. монгольські війська не втягувалися у тривалі бойові дії в Південній Русі, а поспішали до Центральної Європи. Театр бойових дій в

1241–1242 рр. показує, що головний удар монголів був спрямований саме проти Угорщини, сюди після розгрому польських військ під Легницею на допомогу Бату прийшов ще один корпус кочівників на чолі з Байдаром і Орду. Відмова монголів від розорення прилеглих до Угорщини територій Русі свідчить про бажання зберегти ці землі як важливу базу для поповнення війська харчами і фуражем. Особливо це стосувалося мешканців Болохівщини, які стали головними постачальниками хліба для завойовників («оставили бо их Татарове, да им орють пшеницю и проса»)⁷¹.

У літературі по-різному оцінюються і безпосередні плани монголів щодо можливого підкорення Угорщини. В. Шушарін і Г. Крісто писали, що напад монголів на Угорщину носив попередній характер і не переслідував наміру підкорення країни⁷². Існує думка, згідно якої монгольська верхівка хотіла створити в Паннонській низині форпост для захоплення Європи, але в силу багатьох причин кочовики цей план не змогли реалізувати⁷³. На наш погляд, Угорщина привертала увагу Чингізидів перш за все як територія, яка могла бути використана для господарського використання її кочівниками. Тут варто знову нагадати про роль Паннонії в історії гуннів, аварів, угрів і інших кочових племен. Відхід нападників почався навесні 1242 р., коли вони отримали інформацію про події на сході. Проте, як вважає В. Єгоров, зворотній похід кочовики здійснювали дуже повільно. Тільки взимку 1242–1243 рр. монгольські орди знову з'явилися у причорноморських і прикаспійських степах⁷⁴.

Не даючи загальної оцінки наслідків навали монгольських полчищ у Центральну Європу, необхідно зазначити, що розгром нападниками польських та угорських земель призвів до поступового виникнення нової політичної ситуації в регіоні, а саме до поступового значного підсилення Чеського королівства⁷⁵. Володарі цієї держави в 40–50-х роках підсилили свій тиск на Польщу, Угорщину, а чеський король Пшемисл Отокар II (1253–1278 рр.) завоював германську Штирію, поширив свою владу на Австрію, Каринтію, Крайну, Істрію, не без успіхів прагнув втрутитися у міждинастичну боротьбу на Піренеях, активно допомагав хрестоносцям у боротьбі проти пруссів і литовців⁷⁶.

Весною 1242 р. Ростислав разом з галицьким боярином Владиславом знову зробив спробу зайняти Галич, але цього разу допомоги від традиційних союзників – угорців – не отримав. Угорщина внаслідок монгольської навали лежала в руїнах, половина населення була знищена, в країні розпочався страшенний голод, проте король Бела IV тоді не без успіху займався відновленням країни, до якої запрошував населення із сусідніх земель. На думку будапештського історика Й. Бертенї, «напад татар не ослабив значно Угорщину у військово-політичному відношенні»⁷⁷.

Чернігівському князю все ж таки вдалося зайняти місто Галич за допомогою галицького єпископа Артемія, але не надовго. Данило і Василько, зібравши військо, вирушили проти нападників. Ростислав покинув Галич, і лише, за словами літописця, звістка про повернення монголів дозволила Ростиславу врятувати-

ся від переслідування з боку Данила. Воєвода князь Андрій вибив із Перемишля наближеного Ростислава Костянтина, а Данило поїхав до Бакоти та Каліуса⁷⁸.

Князь Ростислав знаходить притулок в угорського короля Бели, який в цей час провів багато перетворень для підйому з руїн понищеної монголами країни. Це створило умови для відновлення планів активної східної політики Королівства Угорщина, важливою складовою якої тепер стає тема захисту держави від можливого нового нападу монголів. У 1243 р. Бела IV віддав за Ростислава дочку Анну⁷⁹. Д. Александров вважає, що король тоді хотів створити на сході васальну від Угорщину державу, яка мала виконувати функцію заслону від монголів⁸⁰. На наш погляд, угорці в дусі того часу вирішили скористатися складною після монгольської навали ситуацією в Південно-Західній Русі, щоб поширити свої впливи на схід. Аналогічно по відношенню до самої Угорщини повівся в 1241 р. австрійський герцог Фрідріх II Бабенберг, який захопив після монгольської навали чимало земель на заході Угорщини. В Прибалтиці таким же чином діяли шведські та німецькі хрестоносці, які в 1240–1242 рр. воювали проти північноруських земель.

Допомагати Ростиславу Михайловичу боротися за Галич вирішив і малопольський князь Болеслав Сором'язливий, який був одружений на іншій дочці угорського короля Кунігунді⁸¹. Союзником Романовичів у Польщі став мазовецький князь Конрад, який в цей час хотів завоювати Краківську землю⁸². Данилові та Васильку Романовичам прийшлося в 1243 і 1244 рр. втрутитися у польські справи, де вони, вочевидь, не тільки відстоювали інтереси Конрада, а і прагнули поширити на Малу Польщу свої впливи, а також захопити військову здобич. Весною 1243 р. Болеслав Сором'язливий, спираючись на своїх численних прихильників з числа малопольських рицарів, організував велику коаліцію (король Бела IV прислав на допомогу зятеві загін на чолі з комесом Богомером⁸³) і завдали 25 травня ніщивної поразки мазовецькому князю Конраду у битві під Суходолом 25 травня 1243 р., під час якої останнього було важко поранено. Краківська і Сандомирська землі повернулися до Болеслава Сором'язливого. За участь у поході Богомер отримав після походу бенефіцій від короля⁸⁴. В літературі існує погляд про участь в означеній битві Романовичів⁸⁵, однак є підстави думати, що волинські князі втрутилися в конфлікт пізніше (вірогідно восени 1243 р.). Тоді і особливо в 1244 рр. Данило і Василько Романовичі здійснили низку вдалих кампаній проти Болеслава Сором'язливого⁸⁶, проте розвинути успіх, на думку Б.Влодарського, волинським князям завадила активізація східної політики угорського короля Бели⁸⁷.

1244 р. угорський король Бела надає допомогу зятеві Ростиславу, який на чолі угорських військ рушив у бік галицького Перемишля. Тут він, скориставшись допомогою місцевих бояр, створює піший загін з галичан. Назустріч воюючому князю Данило направляє свою армію на чолі з сином Левом, племінником Всеволодом Олександровичем, досвідченим воєводою Андрієм, проте у битві на р. Січниця⁸⁸ це військо зазнало невдачі. Тому невдовзі у похід вирушив сам

Данило Романович, який вимусив нападників повернутися до Угорщини⁸⁹.

У 1245 р. в тривалій боротьбі Романовичів з угорцями та їх сателітами наступила розв'язка. Як і в попередній рік, Ростислав Михайлович отримав від короля Бели IV військову допомогу, проте вирішив шукати підтримки і у поляків. Після вдалих переговорів князя Ростислава у Кракові з княгинею-регентшею Гремиславою вже спільне угорсько-польське військо спочатку вирушило до Перемишля, а потім оточило місто Ярослав. Угорські полки очолив відомий по численним виправам до Галичини в 20-х – 30-х роках XIII ст. палатін Фільней, польські – малопольський воєвода Флоріан. Говорячи про участь поляків у подіях, слід звернути увагу на літописну інформацію про те, що чимало малопольських бояр не хотіли допомагати Ростиславу і брати участь у поході на схід («... и инии Ляхове избегли бяху из земли, хотяше идти к Данилови»⁹⁰).

На допомогу місту Ярославу, яке обложили нападники, направилися війська Данила та Василька. Одночасно Романовичі звернулися за підтримкою до мазовецького князя Конрада та литовського князя Міндовга. Разом з волинськими полками проти коаліції Ростислава Михайловича виступили і половецькі загони. Перебіг битви під Ярославом 17 серпня 1245 р. докладно розглядають С. Палаузов і особливо В. Пашуто⁹¹. В ході бойових дій вороги Данила та Василька Романовичів були повністю розбиті⁹². Союзники – мазовшани та литовці – прибули на місце битви вже після завершення бойових дій.

Перемога під Ярославом мала велике значення для князів Романовичів, оскільки нею фактично завершилася сорокарічна війна князів Данила та Василька по збиранню своєї «вотчини». М. Грушевський з цього приводу писав: «О ярославські мури розбилися змагання противників – видерти з рук Романовичів їх отчину, а кров «злого мятежника землі», пролита на ярославських полях, запечатала собою історію боярської олігархії, на котру сі змагання опиралися»⁹³. Величезні зусилля князів Романовичів по відбудові своєї держави нарешті дали свої плоди. До цього необхідно додати, що в цей час вони зміцнили свої позиції в пінському регіоні, нанесли поразку литовським князям Айшвнові Русшковичу та Лековнієві⁹⁴.

У 1246 р., невдовзі після повернення Данила з Сараю, де він зустрічався з ханом Бату, до нього прийшов посол від Бели IV, який запропонував укласти союз між двома державами, що мав бути підкріплений шлюбом Льва Даниловича з дочкою угорського монарха. Мотив дій Бели чітко відзначає літописець: «**Бояше во ся его, яко был вє в Татарех, победою победи Ростислава и Угры его**»⁹⁵. Ця угода була укладена у словацькому місті Зволен у вересні 1246 р. У 1247 р. було укладено шлюб сина Данила Лева і дочки угорського короля Бели Констанції.

Як наголошує В. Шушарін, цими угодами угорський король відмовився від територіальних претензій на Галичину та Волинь⁹⁶. Союз із Белою IV був важливим для Данила та Василька Романовичів, оскільки Угорщина на той час залишалася, не дивлячись на величезне розорення країни монголами в 1241–1242 рр., у

військовому відношенні досить потужної державою⁹⁷. Нова політична ситуація примусила і наближеного до Бели Ростислава Михайловича припинити будь-які зазіхання на Галич. У цей час Ростислав стає володарем великих володінь на території Королівства Угорщина – спочатку Славонії, а згодом Мачви⁹⁸. Зазначимо, що тодішнє особливе ставлення Бели IV до Ростислава Михайловича було обумовлено тим, що, ймовірно, саме він у битві на Лейті 15 червня 1246 р. вбив залятого ворога угорського короля австрійського герцога Фрідріха II Бабенберга⁹⁹. Сам король Бела IV в умовах нової політичної ситуації, що складалася в Центральній Європі (війна за спадщину Бабенбергів¹⁰⁰) та збереження потенційної небезпеки для Королівства Угорщина з боку держави хана Бату в Східній Європі, був зацікавлений у провадженні виваженої політики відносно Південно-Східної Русі, налагодженні нормальних відносин з державою Данила та Василька Романовичів.

Примітки:

¹ Про східноєвропейську політику Королівства Угорщина в першій третині XIII ст. нами надруковані статті: Головка О. Б. Політика Королівства Угорщина щодо Південно-Західної Русі у першій половині XIII ст. // Міжнародні зв'язки України. Наукові пошуки і знахідки. Вип. 15. К., 2006. С. 151-169; його ж. Юго-Западная Русь у политике Венгрии в первой половине XIII века // *Rossica antiqua*. Вып. 2. Санкт-Петербург, 2010. С. 113-139; його ж. Південно-Західна Русь у відносинах королівства Угорщина та Краківського князівства у середині другого десятиліття XIII століття // Україно-угорські етюди. Вип. 2. Львів, 2012. С. 119-137; його ж. Спішська угода 1214 р. угорського короля Андрія II і краківського князя Лешка Бялого та її наслідки // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). Вип. 12-13. К., 2013. С. 128-148; та ін.

² *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV* / Ed. A. Domanovszky // *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* / Ed. Em. Szentpetery. Vol. 1. Budapestini, 1937. P. 467.

³ Зубрицкий Д. История древнего Галичско-Русского княжества. Ч. 3. Львів, 1855. С. 124; Szaraniewicz J. Die Hypatios Chronik als Quellen-Beitrag zur österreihische Geschichte. Lemberg, 1872. S. 123; Дашкевич Н. П. Княжение Даниила Галицкого по русским и иностранным известиям. К., 1873. С. 48.

⁴ Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 3. У Львові, 1905. С. 587.

⁵ Пашуто В. Т. Внешняя политика древней Руси. Москва, 1968. С. 257.

⁶ Котляр М. Ф. Данило Галицький Біографічний нарис. К., 2002. С. 227-228.

⁷ Майоров А. В. Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община. Санкт-Петербург, 2001. С. 588-589.

⁸ Bartnicki M. *Polityka zagraniczna księstwa Daniela Halickiego w latach 1217–1264*. Lublin, 2005. S. 80, 184.

⁹ Волощук М. Вассальная зависимость Даниила Романовича от Бела IV (1235–1245 гг.): актуальные вопросы реконструкции русско-венгерских отно-

шений второй четверти XIII в. // *Scesimina Nova Raers Primo. Sectio Mediaevalis*, v. 3. Pécs, 2005. P. 83-134.

¹⁰ Лабунька М. Князь Данило Галицький і коронація угорського короля Бели IV (Чин : *Officium Stratoris*) // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського. Т. 1. К., Львів, 2004. С. 554-561. Мирослав Олексійович Лабунька вперше виступив з доповіддю «Оффіціум страторіс Данила Галицького», де йшлося про участь Данила Романовича в королівській інтронізації Бели IV, на конференції «Галицько-Волинська держава : передумови виникнення, історія, культура, традиції» в Галичі 19 серпня 1993 р. Згодом перероблений і допрацьований текст цього виступу було покладено в основу означеної вище статті у збірнику на честь Олега Антоновича Купчинського.

¹¹ Харди Ђ. Наследници Кијева између краљевска круне и татарског јарма. Нови Сад, 2002. С. 156-157; його ж. Данило Романович на інтронізації Бейли IV 1235 року – або повернення до королівської сім'ї // Король Данило Романович : культурна і державотворча спадщина його доби. Львів, 2016. С. 43-46.

¹² Войтович Л. В. Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть. Львів, 2015. С. 135.

¹³ Паршин І. Л. Участь князя Данила Романовича в інтронізації угорського короля Бели IV // Княжа доба. Вип. IX : Король Данило Романович. 1264–2014. Львів, 2015. С. 32-33.

¹⁴ Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). Т. 2. Ипатьевская летопись. Санкт-Петербург, 1908. Т. 2. Стб. 773.

¹⁵ Там же.

¹⁶ Новгородская первая летопись старшего и младшего извода / С предисловием и под редакцией А. Н. Насонова. Москва, Ленинград, 1950. С. 284.

¹⁷ Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 2. У Львові, 1905. С. 245.

¹⁸ Головка А. Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. Москва, 1988. С.97-99.

¹⁹ Терещук К. І. До питання про локалізацію Болохівської землі // Дослідження з слов'яно-руської археології. К., 1976. С.164-176; Вінокур І. С. Історія лісостепового Подністрів'я та Південного Побужжя. К., Одеса, 1985. С.103-111; Якубовський В. І. Типологічна та історико-соціальна суть болохівських поселень // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля. Кам'янець-Подільський, 1992. С.235-238; Котляр Н. Ф. Племенная знать в процессе формирования класса Южной Руси (на материале Болоховской земли) // Элита и этнос средневековья. Москва, 1995. С. 98-104; Головка О. Б. Пониззя і Болохівщина у політичному розвитку Південно-Східної Європи (XII–XIII ст.) // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції 2010 року. Кам'янець-Подільський, 2010. С.39-45; та ін.

²⁰ ПСРЛ. Т.2. Стб. 775.

²¹ Грушевський М.С. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Вип.3. Львів, 1901. С. 27.

²² ПСРЛ. Т. 2. Стб. 775.

²³ Там же. Стб. 776.

²⁴ Там же.

²⁵ Зубрицкий Д. История древнего Галицко-Русского княжества. Т. 3. С. 123; Шараневич І. Історія Галицько-Волинської Русі від найдавніших часів до року 1453. Львів, 1863. С. 87.

²⁶ ПСРЛ. Т. 2. Стб. 777.

²⁷ Головка А. Б. Рейд туменов Джебе и Субедея в Восточную Европу 1222–1223 гг. в процессе формирования Монгольской империи и Рах Mongolica // Вестник Удмуртского университета. Серия история и филология. 2016. Т. 26, вып. 1. С. 46-58.

²⁸ Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Подг. В. Г. Тизенгаузен. Т. 2. Москва, 1941. С. 85.

²⁹ ПСРЛ. Т. 2. Стб. 778.

³⁰ Грушевський М. С. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи. С. 28.

³¹ Котляр М. Ф. Коментар до літопису // Галицько-Волинський літопис / Під ред. М. Ф.Котляра. К., 2002. С. 237.

³² Войтович Л. В. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Львів, 2006. С. 491.

³³ ПСРЛ. Т. 2. Стб. 778.

³⁴ Там же.

³⁵ Рапов О. М. Русские города и монгольское нашествие // Куликовская битва в истории и культуре нашей родины. Москва, 1980. С. 87; Івакін Г. Ю. Київ у другій половині XIII ст. // Старожитності Русі-України. К., 1994. С. 238-239; його ж. Історичний розвиток Києва XIII – середини XVI ст. К., 1996. С. 46-47; Сагайдак М. А. До питання про штурм Києва військами хана Батия у 1240 р. // Хазарський альманах. Вип. 6. К., Харків, 2009. С. 192-200.

³⁶ ПСРЛ. Т. 2. Стб. 785-786.

³⁷ Там же.

³⁸ Фома Сплитский. История архиепископов. Салоны и Сплита. Перевод О. А. Акимовой. Москва, 1997. С. 105; *Epistola magistri Rogerii im Miserabile Carmen* / Ed. L. Juhász // *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* / Ed. Em.Szentpetery. Vol. 2. Budapestini, 1938. P. 560. Російськомовний переклад твору магістра Рогерія див.: Магістр Рогерий. Горестная песнь о разорении Венгерского королевства татарами. Перевод с латинского языка, вступительная статья и комментарии А. С. Досаева. Санкт-Петербург, 2012. 304 с.

³⁹ Włodarski B. Polska i Ruś: 1194–1340. Warszawa, 1966. S. 120.

⁴⁰ Hammer-Purgstall J. Geschichte der Goldenen Horde in Kiptschak. Pest, 1840. S. 108-121; Krakowski C. Polska w walce z najazdami tatarskimi w XIII wieku. Warszawa, 1956. S. 119-153; Пашуто В. Т. Монгольский поход вглубь Европы // Татаро-монголы в Азии и Европе. Изд.2, дополн. Москва, 1977. С. 241-262.

⁴¹ Palocsi-Horvath A. L'immigration et l'établissement de Comans en Hongrie

Hungaricae // Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae. T. 29. Budapest, 1975. P. 313-333.

⁴² Chronica Albrici monachi Trium fontium, a monacho Novi monasterii hoiensis interpolata. Ed. Paulus Scheffer-Boichorst // Monumenta Germaniae Historica, Scriptores. T. 23. Hannoverae, 1874. P. 946.

⁴³ Epistola magistri Rogerii im Miserabile Carmen. P. 553.

⁴⁴ ; Пашуто В. Т. Половецкое епископство // Ost und West in der Geschichte des Denkens und kulturellen Beziehungen. Berlin, 1966. С. 39.

⁴⁵ Аннинский С. А. Известия венгерских миссионеров XIII–XIV вв. о татарах и Восточной Европе // Исторический архив. Т. 3. Москва, Ленинград, 1940. С. 71-112.

⁴⁶ Пашуто В. Т. Монгольський поход в глибок Європи. С. 211.

⁴⁷ Мургулия М. П., Шушарин В. П. Половцы, Грузия, Русь и Венгрия в XII–XIII вв. Москва, 1996. С. 107.

⁴⁸ Vetera monumenta Historia Hungariam sacram Illustrantia. Ed. A.Theiner. T. 1. Romae, 1859. Nr. 493. P. 268-270.

⁴⁹ Epistola magistri Rogerii im Miserabile Carmen. P. 553.

⁵⁰ Epistola magistri Rogerii im Miserabile Carmen. P. 554; История Венгрии. Т. 1. С. 131.

⁵¹ Аннинский С. А. Известия венгерских миссионеров XIII–XIV вв. о татарах и Восточной Европе. С. 88-89.

⁵² Palocsi-Horvath A. L'immigration et l'établissement de Comans en Hongrie Hungaricae. P. 314-320.

⁵³ Epistola magistri Rogerii im Miserabile Carmen. P. 556; Хаутала Р. Ранние венгерские сведения о западном походе монголов (1235–1242) // Rossica antiqua. Санкт-Петербург, 2014. Вып. 1. С. 88.

⁵⁴ Epistola magistri Rogerii im Miserabile Carmen. P. 561.

⁵⁵ Epistola magistri Rogerii im Miserabile Carmen. P. 568; Голубовский П. Половцы в Венгрии. Исторический очерк. Санкт-Петербург, 1889. С. 4-12; Пашуто В. Т. Героическая борьба русского народа за свою независимость (XIII в.). Москва, 1956. С. 166; його ж. Монгольський поход вглибок Європи. С. 11; История Венгрии. Москва, 1970. Т. 1. С. 131 (автор розділу – В. П. Шушарін).

⁵⁶ Epistola magistri Rogerii im Miserabile Carmen. P. 581-582.

⁵⁷ Павлов П., Владимиров Г. Златната Орда и българите. – София, 2009. С. 83; Узелац А. Под сенком пса. Татари и јужнословенске земље у другој половини XIII века. Београд, 2015. С. 38-40; його ж. Куманите в средновековно Србија // Анамнеза. 2008. Год 3, кн. 1. С. 171-172; Hardi Ђ. Cumans and mongols in the region of Srem in 1241–1242: A discussion on the extent and devastation // Istraživanja. Journal of historical researches. Novi Sad, 2016. P. 84-105.

⁵⁸ Никифор Григора. Римская история, начинающаяся со взятия Константинополя латинянами. Т. 1 (1204–1341). Санкт-Петербург, 1860. С. 35. Про переселення половців див. також : Летопись великого логофета Георгия Акрополита.

Санкт-Петербург, 1863. С. 64-65.

⁵⁹ Никифор Григора. Римская история, начинающаяся со взятия Константинополя латинянами. С. 98.

⁶⁰ Жуанвиль, Жан де. Книга благочестивых речений и добрых деяний нашего святого короля Людовика. Перевод Г. Ф.Цыбулько. Санкт-Петербург, 2007. С. 118.

⁶¹ Осипян А. Л. Роль Киликийской Армении в латино-монгольских отношениях и проект совместного крестового похода (1247–1307 гг.) // Средние века. Вып. 68, ч. 1. Москва, 2007. С. 131.

⁶² У цій статті не розглядаються обставини бойових дій монгольських військ в Центральній Європі, оскільки вони докладно висвітлені в літературі. Див. : Krakowski C. Polska w walce z najzdzami tatarskimi w XIII wieku. Warszawa, 1956; Пашуто В. Т. Монгольский поход вглубь Европы // Татаро-монголы в Азии и Европе. Москва, 1977. С. 210-227; Urbański R. Tartarotum gens brutalis. Trzynastowieczne najzdzdy mongolskie w literaturze polskiego średniowiecza na porównawczym tle piśmiennictwa łacińskiego antyku i wieków średnich. Warszawa, 2007. S. 197-234; Черкас Б. В. Західні володіння Улусу Джучи : політична історія, територіально-адміністративний устрій, економіка, міста (XIII–XIV ст.). К., 2014. С. 80-87; та ін.

⁶³ Путешествия в восточные страны Плано де Карпини и Рубрука. Под ред Н. П. Шастиной. Москва, 1957. С. 33.

⁶⁴ Храпачевский Р. П. Военная держава Чингизхана. Москва, 2005. С. 391-392.

⁶⁵ История Венгрии. Т. 1. С. 57-66.

⁶⁶ Iord.Get., 226. Хроніку Йордана наводимо за виданням : Иордан. О происхождении и деяниях гетов («Getica»). Вступ. ст., пер., коммент. Е. Ч. Скржинской. Санкт-Петербург, 1997; з вказівкою відповідного параграфу твору.

⁶⁷ История крестьянства в Европе. Эпоха феодализма. Т. 1. Москва, 1985. С. 21.

⁶⁸ Козин С. А. Сокровенное сказание. Монгольская хроника 1240 г. под названием MONGGOL-UN NIĞUČA TOWČIYAN. Юань Чао Би Ши. Монгольский обыденный сборник. Москва, Ленинград, 1941. С. 188-189.

⁶⁹ Аннинский С. А. Известия венгерских миссионеров XIII–XIV вв. о татарах и Восточной Европе. С. 88; Хаутала Р. Ранние венгерские сведения о западном походе монголов (1235–1242) // Rossica antiqua. 2014. №1. С. 71-86.

⁷⁰ Аннинский С. А. Известия венгерских миссионеров XIII–XIV вв. о татарах и Восточной Европе. С. 88-89.

⁷¹ ПСРЛ. Т. 2. Стб. 792.

⁷² История Венгрии. Т. 1. С. 132; Kristo G. Die Arpaden- Dynastie. Geschichte Ungarns von 895–1301. Budapest, 1993. S. 208.

⁷³ Пашуто В. Т. Монгольский поход в глубь Европы. С. 215; Черкас Б. В. Західні володіння Улусу Джучи. С. 75-76.

⁷⁴ Егоров В. Л. Историческая география Золотой Орды XIII–XIV вв. Москва, 1985. С. 27.

⁷⁵ Події вторгнення монгольських військ 1241–1242 рр. до Польщі, Королівства Угорщина, балканських країн докладно висвітлені в історіографії. Див. : Krakowski C. Polska w walce z najazdami tatarskimi w XIII wieku. S.119-153; Ледерер Э. Венгерско-русские отношения и татаро-монгольское нашествие // Международные связи России до XVII в. С. 181-202; Пашуто В. Т. Монгольский поход вглубь Европы. С. 241-262; Sophoulis P. The Mongol Invasion of Croatia and Serbia in 1242 // Fragmenta Hellenoslavica. V. 2. 2015. P. 251-278; Майоров А. В. Завоевательный поход в Центральную Европу : военная сила и тайная дипломатия // Золотая Орда в мировой истории. Казань, 2016. С.113-136.

⁷⁶ Дворник Ф. Слов'яни в європейській історії та цивілізації. К., 2000. С. 24-31; Ковалев В. Н. Балтийские земли в политике короля Чехии Пршемысла Оттокара II (Крестовые походы в Пруссию в освещении анналов и хроник XIII–XIV вв.) // Вестник Московского государственного университета. История. 1998. № 6. С. 97-109.

⁷⁷ Бертенъи Й. Международное положение Венгрии после татарского нашествия // Восточная Европа в античности и средневековье. Москва, 1978. С. 318.

⁷⁸ ПСРЛ. Т. 2. Стб. 794.

⁷⁹ Палаузов С. Н. Ростислав Михайлович, русский удельный князь на Дунае в XIII в. Санкт-Петербург, 1851. С. 14.

⁸⁰ Александров Д. Н. Феодалная раздробленность Руси. Москва, 2001. С. 82.

⁸¹ Włodarski B. Polska i Ruś : 1194–1340. S. 123.

⁸² Там же. S. 124-125.

⁸³ Rocznik Kapitulny // Monumenta Poloniae Historica (далі – MPH) / Ed. A. Bielowski. T. 2. Leopoli, 1872. P. 804; Rocznik Traski // MPH. T. 2. P. 838; Rocznik Sędziwoja // MPH. T. 2. P. 877; Codex Diplomaticus et Commemorationum Masoviae Generalis. T. I / Ed. J. Kochanowski. Varsaviae, 1919. P. 523-524; Długossii I. Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. L. 7-8. Varsaviae, 1975. P. 42; Волощук М. М. «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.) : суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції. Івано-Франківськ, 2014. С. 337-338.

⁸⁴ Бертенъи Й. Международное положение Венгрии после татарского нашествия. С. 316.

⁸⁵ Labuda G. Zaginiona kronika z pierwszej polowy XIII wieku w Rocznikach Królestwa Polskiego Jana Długosza. S. 145; Bartnicki M. Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264. Lublin, 2005. S. 79-80; протилежний погляд див. : Włodarski B. Polityczne plany Konrada I księcia Mazowickiego. Toruń, 1971. S. 57, pr.325; Dąbrowski D. Daniel Romanowicz, król Rusi (ok. 1201–1264). – Kraków, 2012. S. 246.

⁸⁶ ПСРЛ. Т. 2. Стб. 795-797; Головка О. Б. Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього і класичного середньовіччя. К., 2006. С. 323-325.

⁸⁷ Włodarski B. Polska i Ruś : 1194–1340. S. 126.

⁸⁸ Б. Влодарський вважає, що в Галицько-Волинському літопису, який згадує про цю річку (ПСРЛ. Т. 2. Стб. 797), мова йде про річку Січню, приток р. Вишні,

яка в свою чергу впадала до Сану. Див. Włodarski B. *Polska i Ruś : 1194 – 1340*. S. 126.

⁸⁹ ПСРЛ. Т. 2. Стб. 797; Палаузов С. Н. Ростислав Михайлович, русский удельный князь на Дунае в XIII в. С. 17; Петегририч В. М. Археологічний матеріал до локалізації літописної ріки Січниця за І. Крип'якевичем // *Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 8 : Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. Львів, 2001. Вип. 8. С. 809-817; його ж. Битва під Ярославом : археологічний коментар до літописної розповіді // *Przemyśl i ziemia przemyska w strefie wpływów ruskich X – połowa XIV w. Kraków*, 2013. С. 113-124. У літературі існує заперечення щодо реальності самого факту здійснення битви на р. Січниці. Див. Котляр М. Ф. Коментар до літопису. С. 249-250.

⁹⁰ ПСРЛ. Т. 2. Стб. 800; Хрусталева Д. Г. *Русь : от нашествия до «ига» (30-40-е гг. XIII в.)*. Санкт-Петербург, 2008. С. 235.

⁹¹ Палаузов С. Н. Ростислав Михайлович, русский удельный князь на Дунае в XIII в. С. 17-21; Пашуто В. Т. *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*. Москва, 1950. С. 232-233; його ж. Героическая борьба русского народа за свою независимость (XIII в.). С. 194-197.

⁹² ПСРЛ. Т. 2. Стб. 801.

⁹³ Грушевський М. С. *Історія України-Руси*. Т. 3. С. 62.

⁹⁴ ПСРЛ. Т. 2. Стб. 800.

⁹⁵ Там же. Стб. 809.

⁹⁶ *История Венгрии*. Т. 1. С. 143.

⁹⁷ Бертенъи Й. *Международное положение Венгрии после татарского нашествия // Восточная Европа в древности и средневековье*. Москва, 1978. С. 318.

⁹⁸ Гарді Д. Чи Ростислав Михайлович був баном Мачви? // *Actes testantibus*. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича. Львів, 2011. С. 197-203; його ж. Остання зустріч Данила Романовича і Ростислава Михайловича // *Княжа доба : історія і культура*. Львів, 2011. Вип. IV. С. 193-207.

⁹⁹ Мартынюк А. В. Князь Ростислав в битве на реке Лейте : «русский эпизод» австрийской истории // *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*. 2013. № 2(52). С. 49-55. Войтович Л. В. Лев Данилович, князь галицько-волинський (бл. 1225 – бл. 1301). Львів, 2014. С. 75-76. У літературі існує думка і про те, що вбивцею Фрідріха II був Данило Романович. Див. : Майоров О. В. Про повернення Данила Романовича з Орди, примирення з королем Белою IV і участь у битві на р. Лейті (історико-хронологічні уваги) // *ЗНТШ*. Львів, 2012. Т. 264. С. 68-86; Кисилев М. В. Австрийский «узел» во внешней политике Даниила Галицкого // *Русин*. 2015. № 1(39). С. 25-50. На нашу думку, остання навіть в хронологічному плані є не достатньо доказовою, оскільки Данило, який на початку 1246 р. повернувся із Золотої Орди (навряд чи зміг провести багатопланову підготовку до військової виправи в Центральну Європу. О. В. Майоров, який, на наш погляд, перебільшує темп зворотнього пересування Данила із Орди до Володимир (на Волині), пише, що повернення князя додому могло статися наприкінці березня – на початку квітня 1246 р. (Майоров А. В. *Послания римского*

папы Инокентия IV к Даниилу Галицкому : материалы для историко-археогрфического комментария // *Rossica antiqua*. 2015. №1. С. 97; його ж. Даниил Галицкий в пути к хану Батью : к спорам о продолжительности поездки князя в Орду // *Рах mongolica и евразийские потрясения XIII–XIV веков*. Санкт-Петербург, Кишинев, Одесса, Бухарест, 2016. С. 195-202), тобто часу для підготовки виправи до Європи у Данила Романовича, де він мав бути до часу проведення битви на р. Лейті не було.

¹⁰⁰ Mika N. Walka o spadek po Babenbergach w latach 1246–1278. Racibórz, 2008. 136 s.

Olexander Holovko. Eastern policy of Hungary in the first decade of the reign of King Bela IV (1235–1245). In this paper the policy of the Hungarian royal administration in respect of countries and peoples of Eastern Europe. The influence of the Mongol hordes invasion in Europe to replace the relations of the Kingdom of Hungary and Galicia-Volyn principality in the mid 40's XIII century.

Key words: Hungary, King Bela IV, Rus, Cumans, Mongols, international relations.

Отримано: 24.04.2017 р.

УДК 94(369.1) «13/18»

Богдан Боднарюк

ЄРЕТИЧНІ РУХИ ТА МІЖКОНФЕСІЙНЕ ПРОТИСТОЯННЯ НА ТЕРЕНІ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ: ВІД ЗАВЕРШЕННЯ АЛЬБІГОЙСЬКИХ ВІЙН ДО ПОВСТАННЯ КАМІЗАРІВ (1245–1715 рр.)

Богдан Боднарюк. Єретичні рухи та міжконфесійне протистояння на терені Західної Європи: від завершення альбігойських війн до повстання ка-мізарів (1245–1715 рр.). У статті проаналізовано особливості церковно-релігійних конфліктів, що мали місце на території країн Західної Європи в епоху Середньовіччя й період Нового часу. Розглядаються історичні аспекти, пов'язані з феноменом поширення єретичних рухів і сект на землях Південної Франції та Північної Італії, діяльністю флагаеллантів та пенітентів, проповідництвом Джона Вікліфа й лоллардів, котрі стали передтечями Реформації. Аналізується церковно-релігійна та суспільна діяльність Савонарола, Яна Гуса, висвітлюється Реформаційна епоха, «гугенотське питання» в політиці французьких королів, повстання камізарів на початку XVIII ст.

Ключові слова: Римо-Католицька Церква, Західна Європа, папство, релігійні рухи, єретичні секти, Джон Вікліф, Савонарола, Ян Гус, Реформація, гугеноти, повстання камізарів.